

Deze teksten geven reliëf aan het bijzondere geval van *Der vrouwen heimelijheid* (“Het geheim van de vrouwen”), een veertiende-eeuwse rijmtekst over gynaecologie die zich opmerkelijk genoeg aandient als een hoofs geschrift voor een aanbeden dame. De dichter spreekt haar bij herhaling/wel twintig keer smachtend toe en noemt zelfs haar naam in een acrostichon: versierde hoofdletters verzen vormen “Margareta Godevartse”. Er is van deze zelfde tekst ook een minder idyllische, veel zakelijker versie; welke van de twee de oudste is, is nog niet uitgemaakt. De “idyllische” variant is met name in de proloog zeer hoofs van toon, zodat men daarna een liefdesroman verwacht – om vervolgens een gedicht over heel andere intimiteiten/gynaecologie te krijgen /over bevruchting, zwangerschap, bevalling, erfelijkheden en menstruatie, teruggaand op het geleerde *De secretis mulierum* dat op naam stond van Albertus Magnus. Het lijkt als amoureuze gynaecologie een volstrekt unicum; in andere talen is niets vergelijkbaars aangewezen Maar deze hoofse vrouwenleer is dus niet de enige artestekst die zich speciaal tot vrouwen richt, en zelfs niet de enige met lyrische intermezzo’s, want er zijn ook nog Brusselse fragmenten in verwante stijl. Was de hoofs-literaire inkleding een middel/procedé om het literaire vrouwenpubliek voor het “nieuwe” genre van de bèta-medische literatuur te winnen? **Of omgekeerd: toen vrouwen ook beta teksten wilden, konden sommige auteurs het niet laten bepaalde stilistische / compositorische aspecten van (andere) lit. voor vrouwen over te nemen?** In elk geval overlappen de artes hier zeer sterk met de esthetiserende literatuur, zoals het genre elders in open verbinding staat met ethiek en soms ook religieuze letterkunde. Het was vakliteratuur, maar niet voor vakidioten.

p. 5-7: je 'apologie' voor artes komt bij mij op de duur wat te nadrukkelijk over en roept zo iets op van "qui s'excuse s'accuse". Maar moeilijk om te zeggen wat je eventueel zou kunnen weglaten, alles is nl. juist en terecht. Misschien de *drie zinnen* beginnend met "Daarmee wil niet gezegd zijn ..." p. 7.

Met dit alles hebben de artes hun plaats in de literatuurgeschiedenis ruimschoots verdiend. Niet alleen omdat die voor de middeleeuwen per traditie alle geschreven teksten in beschouwing neemt (met uitzondering van de puur administratie zoals oorkonden **Eigenlijk is dit een vreemde (hoewel wel begrijpelijke) inperking; ook aan rechtsteksten wordt bijna niets gedaan ... maar zie vanaf p. 51 hier onder**), maar ook omdat het genre volop met de “echte” literatuur interfereert. Chaucer schreef een verhandeling over het astrolabium, Maerlant een over dromen. In de veertiende eeuw maakt de gevierde dichter Willem van

Hildegarsberch een poëtische moralisatie over de eigenschappen van het saliekruid, verwerkt Jan van Ruusbroec kennis over planeten, bomen, koorts, insecten, edelstenen en het weer en zet Jan van Boendale in zijn *Lekenspiegel* het complete systeem der artes uiteen. Mede hierom is kennis van de artes van belang als achterdoek bij/voor literaire interpretatie.

Op zich lijkt dat laatste geen argument, want dan is er nog wel meer te bedenken als achterdoek. Ik zie dat Herman de artes in zijn litges de zegen achterna gegeven heeft. Zijn er intrinsieke redenen te geven voor het verschil in behandeling? Let wel: ik ben ook van mening dat de artes in je boek thuishoren.

Het kruid waarmee in *Karel ende Elegast* de held de dieren kan verstaan, staat als *natuurfeit vermeld in een Hattems arteshandschrift, compleet met een verwijzing naar de klaarblijkelijk bekende literaire toepassing ervan. De liefdesmagie die volgens de literaire overlevering onder leiding van Merlijn bewerkstelligde dat koning Vortigern de begeerde Ygerne in zijn bed kreeg – uit welke vereniging vervolgens Arthur werd geboren – was op recept verkrijgbaar blijkens een Middelnederlandse bezwering *ad amorem* en werd door ***hertog*** concreet toegepast/in werkelijkheid gepraktiseerd ***dit item alleen als dit laatste gegeven weer boven water komt; Janet of evt Antheun vragen?

Als je 't niet vindt: een studente van mij heeft enkele jaren geleden een scriptie gemaakt waarin in principe alle liefdesrecepten zijn opgenomen (hier nu niet bij de hand, maar ik kan je de tekst c.q. scriptie bezorgen). Ik meen me te herinneren dat ze de door jou vermelde geschiedenis navertelt.

En zelfs Reinaert de vos past in *Reinaerts historie* voorafgaand aan zijn finale tweegevecht met Ysengrijn een bezweringsformule toe om zich van overwinning te verzekeren. **Laat toepassen? (Rukenau spreekt de spreuk)**

Maar zoals Joris Reynaert terecht opmerkte, verdienen de artes meer dan deze dienaarsrol als explicateur/verklarende voetnoten voor/bij het echte literaire werk. Belangrijker nog is dat deze teksten een venster openen/bieden op domeinen van denken en doen (en van de taal!) die in de canonieke middeleeuwse literatuur grotendeels buiten beeld blijven. De teksten uit de *artes* geven ons inzicht in hoe middeleeuwers aten, dokterden, reisden, timmerden, handel dreven, rekenden, bier brouwen, borduurden, aan landbouw en veeteelt deden, vissen en vogels vingen, kalender hielden, paarden verzorgden en wat niet al. Dit brengt navenant verrijking van de taalschat mee, uiteraard voor woordenboekenmakers en taalkundigen een buitenkansje, maar ook voor letterkundigen zeer welkom, al was het maar als

leerzaam contrast met de alleen al door de versvorm vaak zo gemaniëerde stijl van het voor hen bedrieglijk “gewone”/normale/vertrouwde Middelnederlands. De artes scherpen ons in/helpen ons beseffen dat het in de echte/werkelijke mensentaal/ongedwongen taal/spreektaal heel anders toeging/heel anders klonk dan gepaard rijmende verzen of gestileerd proza. Zie bijvoorbeeld het navolgende citaat uit het *Boec vanden ambachten*, een taalboekje uit veertiende-eeuws Brugge. Het onderwerp is van alle tijden: het weer; /Dichterbij een bandopname/geluidsopname uit de middeleeuwen kunnen wij niet komen, en het onderwerp/gespreksonderwerp is van alle tijden: het weer.

Hoord, ghi heren, ic bid's u, ne hoordi niet hoe het donret? Het sijn de meeste dondreslaghen die ic hoerde binnen minen levne. Maer ziet hoe 't licht! Hoert hoe het wayt; ic wane dat sal reynen harde cortelike. De haghele es so groot dat men niet ne mach gaen achter straten. Ic hadde liever vele dat vrose eenen voet ijs, of dat sneeude. Zulke oreeste ende sulke tempeeste zijn harde vervaerlijc; God moet ons allen achterwaren!

Hoofdreden voor het opnemen van de artes in een Nederlandse literatuurgeschiedenis van de veertiende eeuw is dat ons beeld/palet van de toenmalige schrijfcultuur lelijk verschaald/nodeloos flets zou blijven/zijn aan relief te kort zou komen zonder deze dimensie/kleur. Want juist ook hier was het een eeuw van vernieuwing. Reusachtige domeinen kwamen nu in het Nederlands op schrift en werden gretig bestreken. Het Nederlandstalige boek brak daarmee door als vademecum voor het volle leven, en het schrift drong door in steeds meer sferen.

p. 5-7: je 'apologie' voor artes komt bij mij op de duur wat te nadrukkelijk over en roept zo iets op van "qui s'excuse s'accuse". Maar moeilijk om te zeggen wat je eventueel zou kunnen weglaten, alles is nl. juist en terecht. Misschien de *drie zinnen* beginnend met "Daarmee wil niet gezegd zijn ..." p. 7.

Daarmee wil niet gezegd zijn dat een recept tegen pijn in de hartstreek letterkundig van dezelfde orde is als het Egidiuslied, toen evenmin als nu/nu niet en toen niet/toen netzomin als nu. Noch voor auteurs noch voor publiek van toen lag deze “niet-literaire literatuur” in hetzelfde vlak als abele spelen, sproken of mystiek. Maar haar daarom buiten de deur houden, is wel de slechtste optie voor de/een literatuurgeschiedenis – ook al omdat het Nederlands in dit domein opmerkelijk vaak

in de Europese voorhoede figureert. Het taalgebied is in de artes rijk gesorteerd, en veelal/dikwijls vroeg.

Een sprekend voorbeeld hiervan is de receptie van het *Antidotarium Nicolai*, het belangrijkste farmaceutische geschrift uit de Middeleeuwen. Samengesteld in Frankrijk omtreks 1250, raakte het spoedig bekend in deze streken. Al in 1260 schreef de Zuidvlaming Jean van St. Amand uit Doornik

p. 7: Jean van St. Amand; beter wellicht *Johannes* of *Jan* van St. Amand (afhankelijk van de regel die je in het algemeen ten aanzien van Latijnse auteurs volgt).

Is hij uit Doornik? Of uit Saint-Amand, nu in Frans Vlaanderen? Kan Doornik bij Vlaanderen gerekend worden?

er een deskundig commentaar op: *Expositio in Antidotarium Nicolai*. Rond 1300 stelt het toenmalige *Keurboek van Ieper* het bezit van een compleet *Antidotarium* verplicht voor elke kruidenmeester, en reeds in 1283 verschijnen bijgeschreven in het zogenoemde *Goederenregister van Oudenbiezen* (een ambtelijk document) drie vertaalde recepten – waarvan twee tegen schurft - uit het *Antidotarium*: het zijn de eerste recepten in de Nederlandse taal. Rond 1300 zien we een fragment van wat vermoedelijk de eerste complete vertaling is

Ook de eerste twee Vlaams, gezien "andere Vlaamse arts" voor de derde tweede vertaling?

geweest, en nog in de eerste helft van de veertiende eeuw zag een tweede vertaling het licht, van de hand van een praktijkarts (actief als chirurg en farmaceut). Diens vertaling kende zo te zien aanzienlijke verbreiding, maar rond 1350 vertaalde een andere Vlaamse arts **was de eerste ook Vlaams?** het *Antidotarium* nogmaals, en zeer nauwkeurig. Tegen 1400 kwamen daar nog twee vertalingen bij: één evident gericht op apothekers en met tal van recepten uitgebreid, een tweede juist bekortend en met een chirurgische invalshoek. Al met al vijf onafhankelijke Nederlandse vertalingen binnen een eeuw, een Europees record.